

tydningen todelt kvist (41), *tvinkelstjert* Jylland o. 1840ff (42); *ve-*, *tværhale* Møn, Falster, Lolland o. 1850ff (43), *kløfthale* Jylland (44), *kløfibider* Rinds h. o. 1900, bider med kløften = halen (45); *splithale* Fly Njylland (46), *kvi-*, *ku-*, *kostjert* Læsø (47); *stjertvatter* Vendsyssel (48).

Kvinkelstjert 1763ff; Jylland (49), *kvinkstjert* 1841 (50), forleddet antagelig i betydningen 'frem- og tilbagebevægelse' (om halen) (51) jf. *hvingel-*, *tvinkelstjert* o. 1840ff, Jylland hørende til dialektordene hvingle, hvinkle 'svinge med noget, vakle', tvingle 'dreje, vride' om dyrets hale når det løber; *vinkelstjert* Hatting h. o. 1890ff til vinkle 'vippe, usikkert stående' (1).

Fangebille 1872 (51).

Færøerne: *tvu-*, *tvisterta* o. 1780ff (52).

LITTERATUR: (1) 217 335-49; (2) 659 27,1675f; 626 477; (3) 464 9,1888,20; (4) 859b upag.; (5) 464g 2,225; (6) 160 1906/35: 2176 (1941); (7) 794 5,111; (8) 160 1906/23: 221 (1933); (9) 659 27, 1676; 277 343; (10) 434 4,996; 217 348 (St. Arden s.); (11) 659 27,1671; 212c 3,1182; (12) 217 344f; (13) 882 2,257; 224 1,1893, 357; (14) 571 673; 388; (15) 208 105; (16) 903 4.3,1826,42; 388; 430 671 (-tvinge = tinding); (17) 224 1,1893, 35; 388; (18) 856 185; (19) 212c 3,1182; 217 348; 202c 4, 327; (20) 212c 3,1182; 217 345-47; 388; 178 1, 1978, 103; (21) 212c 3,1182; 388 (Holsted s. o. 1925 *ørklør*); (22) 217 346f; (23) 212c 3,1182; (24) 423; (25) 903 4.3,1826,42; (26) 217 347f; (27) 212c 3,1182; 217 347; 178 1, 1978,103; (28) 217 349; (29) 434 4,498; 571 615; 626 430; 217 341f; (30) 651 381; (31) 61 179; (32) 801 71; 3 35; (33) 217 343; (34) 212c 3,1182; 202c 4,327; (35) 388 (Tømmerup s.); (36) 233 1954, 102 (ældre navn); (37) 874b 143; (38) 212c 3,898 fejlagtigt tveklov; (39) 388; (40) 856 185; (41) 212c 2,338 fejlagtigt kvestjert; (42) 571 615; 212c 3,900; 224 1,1893,36 (Hads h.); (43) 281c 161; 794 8,111; 430 622; 388; (44) 224 1,1893, 36; 212c 2,203; 296f 139; 217 337; 388; (45) 217 337; (46) 217 340; (47) 212d 2,164,171f; (48) 217 341; (49) 693b 1,700; 903 5,1829,249; 212c 2,341 (Søvind s.) og tb. 283; 946 31,1939,45 (Hads h. 1870'erne); (50) 571 428; (51) 160 1929/43; (52) 828 69; 500 159; 393 464.

DIVERSE

Ørentvister ødelægger megen rug før den modnes (MJylland 1795; 1); iflg. en indberetning 1822 til Det kgl. Landhusholdningsselskab gør de megen skade på rug og hvede i Vends h. (2).

Mange ørentvister i kornet, når det køres ind, betyder at det vil skæppe godt (Læsø; 3); efter at kornet var fjernet fra vognen vrímlede den med

ørentvister, dem fik hønsene at æde (4).

Ses mange ørentvister varsler det et godt åleår (Langeland; 5).

Talemåde: så vims som en ørentvist (6).

De ligner under deres ilsomme flugt og med »knibtængerne« strittende bagud en flok smækre, kjoleklædte kelnere, der i en restaurationshave rædselsslagne flygter ved synet af et fremrykkende kor af gamle damer *Knud Poulsen* (7).

Solskinnet glimter i tvestjertens saks · og dirrer i snerrernes sne *K. V. Kjær* (8); dér høres dette skarpe knald · fra vognens fjæl mod sandet · af ørentvistens fald *Jeppe Aakjær* (9).

Harald H. Lund, Hos tandlæge Ørentvist (10).

LITTERATUR: (1) 68 86 (Vium); (2) 347 245; (3) 212d 2,267; (4) 217 345; (5) 276 3,561; (6) 464c 385,400; (7) 695b 52; (8) 446 32; (9) 937g 49; (10) 537n upag.

Lus, *Phthiraptera*

Små vingeløse, flade parasitter med artspecifik tilknytning til bestemte pattedyr og fugle, på hvilke de krumme benkløer griber om hår og fjer. På mennesket snylter to former af *Pediculus humanus*, HOVED- og KROPSLUS, samt den mere flade og brede FLADLUS, *Phthirus pubis*.

– Danmarks Dyreverden 2, 65-70.

Lus fællesgermansk, oldnordisk d.s. (flertal lyss), o. 1300 lys, løs; af indoeurop. *lus*, der måske oprindelig betød 'dyr' (1), *luks* Vendsyssel (2). *Fladlus* 1577ff; *fladbuk* o. 1700ff (3).

I stednavne: Luseborg 1500 i Haderslev, 1543ff i Tønder, begge nedsættende; Luseleje VMøn 1544, Lusekilde og Lushøj 1660-72 Randers a., Lusemose 1682-1798 ØSkerninge s., Lusekullen 1743-1822 (Bornholm); i de sønderjyske marknavne Lusflod 1683 og Luseklemme (= redekam); på Lusborg, en gård (forhen kro) mellem Fjelby og Lysabild, havde konen ord for at være urenlig (4). *Gråtaske* og *gråbagge* o. 1700, efterleddet = tyk, klodset person (også en norsk hest og øgenavn til nordmand), *gråsvend* o. 1700ff (5), *gråbider* 1773ff, *gråbasse*, *gråben* og (*de*) *grå* 1802ff (6), på Bornholm betød gråben også en gammel mand og djævelen (1804; 6a).

Taterfamilierne blev beskyldt for at føre lus med sig, og derfor var de ikke særlig velkomne, hvor de kom frem. Træsnit i Chr. Richardt og G. Rode: Fortællinger og Vers for Store og Smaa. København u.å.

Andre navne, de fleste optegnet i Jylland: *gråbisser*, *-buk*, *-mand*, *-nakke* (Bornholm; 7), *grånille*, *grå benylliker*, *grå husarer*, *grå rekrutter*, *grå ryttere*, *grå stude*, *grå svende* (8); *baskener*, *basser*, *bassier* (omtydet til *basilisker*, et fabeldyr), *bid*, *bider*, *bissenokke* (SSjælland; 9), *bisser*, *bit'er*, *bobber*, *buk(ker)*, *dragoner*, *ene*, *(de) feltgrå*, *(de) fremmed(e)*, *goddeleje* (NVSjælland), *grasse*, *gribe-*, *grose-*, *grodde-*, *graffe-*, *gråssenollik(e)* (også *gråspurv*), *gæster*, *husarer*, *hvide lopper* 1839 (det sorte er slidt af), *kadavere*, *karribisser*, *kors*, *kriblebasser*, *Lars Lægses plovstude* (Torslev ØHanherred), *nogge* (SSjælland), *parykma-ger* (ironisk), *pelikaner*, *pilleker*, *pipper*, *plovstude*, *ponniker*, *pulliker*, *rekrutter*, *(de) sagte marcherende*, *seksben*, *semikravl*, *Skanderborg dragoner* (Glud), *sindiggængere*, *skorpioner*, *skrubbenolliker* (Bjeverskov ØSjælland), *smådyr*, *småhøns*, *småhoveder*, *småkravl*, *småkreaturer*, *stifter*, *(de) store grå fra Dybbøl* (Nebel), *stude*, *svende*, *tappemot* (VSjælland), *tegnestifter*, *uting*, *utoj* (10); opkaldt efter figur på lusens ryg: dem med den grå streg/stribe, med det grå stempel, sadlen, den sorte sadel, spar es på ryggen (11).

Fladlus, især i pubes: *præstekrebs* o. 1700 (12), *tirhøns* 1763, *tir* = *tæge* (13), *sjokhøns* Jylland (14), *pjokkehøns*, *bobhøns*, *erotikhøns*, *torpedohøns*, *fladpander*, *-basser*, *skildpadder*, *erotikmyg*, *elskovsdyr*, *-elefanter*, *-sommerfugle*, *Amors vingeløse sommerfugle* (15).

Om tabunavne s. 59.

Luseæg: *gned*, *gnedder*, *gnid*, *gnidder* o. 1400ff (gnitær) beslægtet med verbet *gnide* (16), sideform: *nid*, ældre nydansk d.s., *nidder*, *ned*, *nedder*, *netter* (17).

Færøerne: *lus* (flertal *lys*); Grønland: *kumak*, *ûmasit*, æggene: *eqqeq*.

LITTERATUR: (1) 626 237; (2) 202c 2,272; (3) 579 F206; 434 5,252; (4) 156 3, 150, 155; 4, 10; 5, 11, 432; 7, 157; 10, 299; 15, 70; 16, 260; 18.1, 15, 162; (5) 434 2,83f; 202c 1,507 (Lindknud); 76c 298; (6) 903 2,1802, 421; 212c 1,506f; 202d 2,108; 423; 430 168; 388; 76c 298; (6a) 801 82; (7) 203 115f; (8) 643 12; 464 6, 1883, 270; 937p 54; 76c 298; 423; 388; (9) 388; (10) 212c 1, 53, 369; 2, 894; 3, 417; tb. 317; 643 12; 296e 1,33; 296f75; 202c 1, 73; 202d 2,45; 430 50; 76a 73; 76b 63; 76c 298;

423; 388; (11) 76c 298; 423; (12) 434 3,522; (13) 693b 1,699; 750 51f; (14) 212c 3,212 (Fredericia); 160 1904/28: 2401 (1884); 332 70; (15) 76c 3, 298; 23 24, 168; 423; (16) 8 93; 903 2,1802,412; 332 70; 388; (17) 423; 202c 3,75; 659 14,1227f.

PLAGET AF LUS

»Når voksne folk er plagede med lus i hovedet og klæderne er det sædvanlig en følge af mangel på renlighed og meget usle levnedsmidler. Derfor er også den fattige almueklasse, som ikke ofte kan skifte linned, sjældent fri for dem. Hos sådanne folk vil endog de bedste midlers anvendelse ikke hjælpe meget imod disse plageinsekter før man får dem til at beflitte sig på renlighed« (1805; 1).

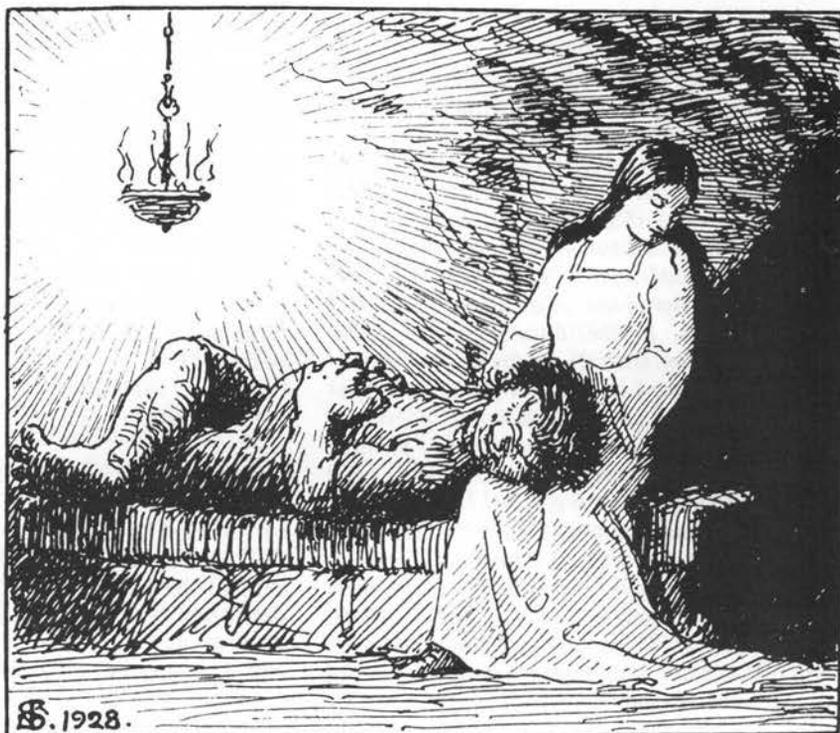
Man troede, at lus kunne avles af sår i hovedet, og sagde: Det kommer af sig selv ligesom lange negle, lopper og lus (2) sml. s. 100. De fleste børn var befængt med lus og ofte i så høj grad, at det ikke nyttede at kæmme håret. Således havde en lillepige (tyende) så mange lus, at man kunne feje dem af hendes tøj. »Fattigfolk stod tit og gned sig op ad en dør, og troede de sig usete gav de sig til at fange lus« (NFyn; 3). Mange børn gik med store betændte sår i hovedbunden, »omkring i sårets kanter sad lusene side om side med enderne opad og hovederne ned i såret, så det kunne man rigtig kalde en luserede« (Jylland; 4). Skolebørn med

mange lus skulle sidde på »lusebænken« (Falster o. 1850; 5). Men endnu i 1890'erne var det en ret udbredt mening, at det var sundt at være luset (6) sml. s. 60.

Det hed sig, at alle jyder havde lus, man talte i andre egne om de store *jydelus* og *jyllandske stude* (7); sml. s. 62.

H. P. Hansen beretter om en vestjysk tildragelse i forrige århundrede: »Mandens gamle bedstemor, det sølle skind, lå i sengen i mange år. Syg var hun egentlig ikke, men hun var næsten ædt op af lus. Den gamle kone forrettede sine småærinder i den åbne skorsten, så blev det pigens sag at passe på, når hun færdedes derude. Men værre var det dog med lusene. Tænk, pigens trak sine hoser af, når hun søndag morgen skulle ind og feje hos den gamle! Endelig døde konen, og da gik man hen og vaskede liget i rottekruddvand [arsenik] – for at slå lusene ihjel! Det havde været nok så rimeligt, skulle man synes, at man havde taget kampen op mod disse snyltere mens konen levede. Bagefter gik der megen snak om, at liget skulle graves op igen, for at man kunne få vasket arsenikken af, da man mente, at liget ellers ikke kunne gå i opløsning« (8).

Syv mænd i Feldborg var fælles om alt. Skulle en af dem i byen, brugte han deres eneste skjorte, og når han kom hjem blev skjorten hængt op i et træ

I folkesagnet »Skomagervenden« kæmper kongedatteren i sit fangenskab den hæsle trolde, som hun dog til sidst undslipper. Tegning af Niels Skovgaard i Axel Olrik: Danske Sagn og Æventyr, 1913-29.

for at kragerne kunne pille den ren for lus til næste brug (9).

»De første dage vi var på kasernen brugte vi al vor fritid til at knække lus. Vi havde mange og de var store, næsten som fårelus« (1851; 10).

SSlesvig: nord for Skovby ved den gamle hærvej mod Lysskov ligger Lusbakken. Navnet havde bakken siden den tid, hvor stude- og grisedrivere kom her forbi og hvilede sig; de allerfleste havde lus og aflusede sig mens de holdt hvil på bakken (11). Ved den nedlagte Istedskovkro groede en så stor tornebusk, at mange mennesker samtidig kunne finde læ under den. Her opslog omstrejffende tattere, gøglere, skærslibere og soldmagere deres lejr, de var alle befængt med lus, og når man så dem ligge under busken sagde man: nu luser de sig. Kroen blev derfor kaldt Lusbusk (12).

Præsten i Løvring havde for vane under prædiken idelig at gnide to fingre på halsen og føre dem til munden. Folk mente han var plaget af lus, fangede og spiste dem. En gammel røgter på Vindum Overgård åd med velbehag alle de lus, han fandt på sig, det samme gjorde en malkepige på herregården Aakjær (13).

Lusen omtales o. 1900 som »et noksom bekendt snyltedyrt« (14). Den hørte til »disse dyrelivets pariaer, som i det gode selskab måske ene og alene læger og zoologer og disse endda med nød og næppe tør nævne. Da mange mener, at de knap nok kan være bekendt at vide, hvordan en sådan skabning ser ud, er det ikke så underligt, at kendskabet til menneskelusene ikke er så almindeligt udbredt som kendskabet til menneskelopper« (15), sml. s. 99.

Under sidste verdenskrig blev lusene atter en plage, navnlig hos børn; de indkom bl.a. med flygtninge sydfra. Det gentog sig i 1970'erne, da unge mennesker af begge køn gik med langt og ofte uoplejet hår.

LITTERATUR: (1) 174 3, 174; (2) 423; (3) 725 145f; (4) 464f 3, 46; (5) 281c 190; (6) 388 (VFyn); (7) 388 (Burkal Sønderj., VFalster); (8) 296e 1,81; (9) 296b 71; (10) 129 113; (11) 160 1906/23:3345 (1939); (12) 160 1903/46: 3345 (1935); 103b 3,56f; (13) 464 9, 1888, 293; 464f 3,45; (14) 212c 2, 465; (15) 154 743.

OVERTRO

(lægemidler s. 60)

Man måtte – og det gjaldt især mellem jul og nytår – ikke sige ordet lus, men kalde dem basser, bid, teder, utøj, de seksbenede o.s.v. (s. 57), på Færøerne *kráka* (krage) (1), ellers fik man endnu flere lus (2), og så ville de æde én op i løbet af året (3);

talte man lusene kom der så mange, at de ikke kunne tælles (4) sml. mus bd. 3.

Gamle folk skulle tiltales med »I«, men nogle sagde: Du skal ikke sige I til mig, det siger vi kun til lusene (Falster; 5).

Ved nytårsny måtte man ikke se gennem et vindue, thi så blev man det kommende år både luset og skurvet (6). Man fik lus af at stå under et tag-skæg og se nymånen gennem et vindue, derfor gik man med lukkede øjne ud af huset for at se den (Sønderjylland; 7).

Et barn kunne efter sigende være født med en lusepose under huden (8). Man risikerede at få lus af at vaske på en torsdag (NFalster o. 1880; 9) eller hvis man gik med et sold eller en kurv på hovedet med hulningen vendt nedad (10), stak hovedet ud af et vindue (VSjælland; 11), spiste umoden frugt (12) eller slikkede fløde (Strøby; 13), tog en henkastet klud op, gravede en kæmpehøj ud eller rev en kirke ned (14).

Blev en ny særk ikke vasket før brugen samlede den lus (Fyn 1734; 15). Det tøj en skrædder syede under søndagsprædiken blev fyldt med lus (16). En kone måtte ikke bære fejeskarn i forklædet, så blev børnene lusede (SJylland; 17).

Slugte man en levende lus fik man lusesyge (ftiriasis) med knuder overalt, lusene blev avlet i kroppen og kunne vælte ud af store »lusebylder« (Jylland; 18). »Lejrekroniken« fortæller, at den hårde sagnkonge Snjo døde af lusebid som en skændig og fortjent straf; en langt senere folkeviser (19) kaldte ham Lusekongen og hævder, at han døde på Lushøj ved Viborg (20). En ugudelig herremand på Herlufsholm blev angrebet af gruelige blå lus, der åd ham op (21).

Hvis koner, som klædte et lig, blev smittet med lus fra det, kunne de ikke blive dem kvit ved at rense sig på sædvanlig måde. Lusene blev ved med at yngle på dem indtil et andet lig tog dem med i graven. En af lusene skulle derfor lægges i en kiste, så den blev begravet sammen med liget (Slesvig; 22).

Man skulle være forsigtig med at kaste lus på jorden, gik et menneske hen over den fik det vattersot (23). Troede man, at en ondsindet person havde gjort én luset, skulle man ved en korsvej kaste lus efter en vogn og sige: bi og tag mine lus med! (Lem; 24).

Signeformular mod lus hos heste: tag lidt hår mellem dyrets øjne, fra manken og halen, og sig samtidig: jeg forbyder Eder I lus at æde eller skære i dette kød! – hvorefter hårene kastes i ild eller rindende vand (25).

Fastelavns søndag skulle man spise flæsk for at lu-

sene »ikke skal blive så slemme med os og flyve i skoven med os? (Vole; 26). Til børn, som ikke ville have håret redt eller kæmmet for lus, sagde man: så trækker lusene dig op i træerne (ØJylland; 27), vil du hellere ha', at lusen skal trække dig ud i skoven? (Strøby; 13).

Var fløden forhekset, så den ikke gav smør, kastede man tre lus i kærnen (28). Havde nogen gjort en bøsse uduelig skulle en levende lus lægges i »panden« (lille metalskål til fængkrudtet) (28a). En lærer, som deltog i »slavekrigen« 1848, fik fra konen tilsendt en stor madpakke og blev først da han havde spist den klar over, at hun lagde 3 x 7 (lykketal) lus i den (29).

At drømme om lus betyder lykke (1734ff; 30), at man får mange eller uventede penge – »lus · rigdom i hus« (31); dette varslede på Læsø en indbringende stranding (32). »Mon ikke vi skulle vinde i lotteriet, i nat drømte jeg sådan ...« hørte jeg flere gange min far sige, men længere kom han aldrig før min mor afbrød ham med »Ih, så ti dog stille!« Vi børn vidste dog nok, hvad hun hentydede til. Men så stor var skrækken blandt vore kvinder, at de dårligt nok tålte at høre ordet lus (Nebel; 33). Drøm om lus kunne også varsle sygdom eller spektakel i huset (34).

Grønland: kastes en lus i vandet, vil det ikke blæse op, stoppes kropslus i et strå således at lusen vender mod blæsten, vil det snart stilne af; et barn, der ustandseligt piller sig for lus uden at slippe af med dem, bliver en god fanger; finder man en stor lus på sig, skal den sættes tilbage på sin plads, thi forsvinder lusen har man ikke langt igen (35).

LITTERATUR: (1) 522 86; (2) 464f 4,103; 489b 86; 160 1906/43: 2455 (1884), 2682; 212c 1, 53, 70; 874 114; 281c 69; (3) 643 12; (4) 464 4, 1879, 359; (5) 281c 69; (6) 423; (7) 160 1906/23:2662, 3113(1922); (8) 160 1906/23: 291 (Finderup); (9) 820 83; (10) 794 8, 1887, 90 (Sillestrup); 388 (Strøby); (11) 160 1906/23: 313 (Bregninge); (12) 160 1906/46: 2224; (13) 388; (14) 464g 3, 142 (Viby kirke) og 4, 585,627; (15) 62 54; (16) 464f 3.2, 62; (17) 160 1906/23: 1172 (1895); (18) 212c 2,468; 464 8, 164; 160 1906/23: 2044,2224; 423; (19) 153 nr. 115; (20) 112 278; 474 11, 11; (21) 283d 2, 38 (1855); (22) 160 1906/43: 3351 (1938); 837 16,1938-39,100; (23) 464g 4, 627; (24) 160 1906/23: 1686; (25) 296g 1,40 (vestjysk cyprianus); (26) 464f 4, 153; (27) 160 1904/28: 2133 (1892); (28) 464g 6.2, 222; (28a) Rokkedrejerbogen 1972, 74 (o. 1730); (29) Fortids Veje 1947, 271; (30) 62 41, 57; 464f 3.2, 158f; (31) 436 214; 160 1906/23: 492

(1908), 640 (1923), 2398 m.fl.; 170 1909 143; (32) 202d 2, 185; (33) 160 1906/23:2234 (1943); (34) 160 1906/23: 2057, 3048; (35) 547 37,39,40,128.

LÆGEMIDLER

Det hed sig, at børn helst skulle have lus, de trak sygdomsstof til sig (VJylland; 1).

Sad der en søndag morgen kun én lus i redekammen, måtte man ikke slå den ihjel, den var god at spise mod hovedpine (2).

Et »lusebælte« bestod af hvidt lærred med indlagt kviksølv og marven af en fed stud; bæltet skulle også kunne hjælpe mod fnat, men det var farligt at bære det (Jebjerg; 3).

For modsot, modersot (kolik?), gulsot, blegset, appetitmangel, blæreslaphed, koldfeber (malaria) skulle spises tre eller ni lus fanget på en person af modsat køn og bagt ind i en pandekage (4); til kvinde bruges tre lus fra mænd med ens for- og efternavn (f.eks. Jens Jensen), som æltes i smør og spises på brød uden at patienten véd, at dyrene findes i pandekagen (5).

Mod gulsot spises ni hovedlus (slutn. af 1400-t; 6); tre hovedlus spises tre morgener i træk (1600-t; 7); den første dag indtages 3 lus, den næste 5 og tredjedagen 7 lus i vin med kanel, muskat og safran, det »er forsøgt og hjælper« (Anne Grubbes lægebog 1600-t; 8). For modsot bæres tre lus i lige så mange hule sveskekærner, »næst Guds hjælp er det godt« (vestjysk cyprianus; 9); tre lus fra person af det modsatte køn steges levende og spises (Vendsyssel; 10), tre eller fem lus af ung dreng tages i vand på fastende hjerte (1785; 11).

Tre lus spises på smørrebrød mod feber (12) og tandpine (13), for sidstnævnte bæres lus i silkeklud og udhulet bønne om halsen (1800-t; 14). Tre lus indgik i råd for modersyge = hysteri (1787; 15).

Vil man undgå, at en hund bliver drægtig, skal den tre dage i træk indgives tre levende lus (1500-t; 16). Lus anbringes i urinrøret på hest, som ikke kan urinere, »så staller han straks« (17). For hestens forsnævrede hov: tag 27, 33 eller 35 lus, del dem i tre hobe, kom dem så i tre dele tørt brød og giv hesten det med flid ind, at lusene kommer levende i ham. Men sådant skal man bruge når månen er kun tre dage gammel (1703; 18).

LITTERATUR: (1) 212c 2,467; (2) 464g ny rk. 4,44f; (3) 160 1906/23: 1651; (4) 661 2,1851,306 (Vendsyssel); 464g 4,593,599; 464 4,1879,395 og 9, 1888,65f; 160 1906/23: 2495,3296; (5) 160 1906/23: 330,1172,1308; (6) 315c 188 sml. 303; (7) 816 4,1936,88; (8) 816 4, 84; (9) 464p 85; 296g